

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ

Зарічанський Олег Анатолійович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший науковий співробітник відділу

проблем інформаційно-психологічного протидіяння науково-дослідного центру

Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-6934-9521

Корупцію представлено як одне з наймасовіших та найнебезпечніших явищ сучасності, складність вивчення якого полягає в його мультидисциплінарності, адже корупція тільки в її наслідках виявляється проблемою правовою та економічною, а за своїми витокami вона є проблемою суто психологічною й загальнолюдською. Запропоновано критерії для класифікації корупційних явищ: за суб'єктами корупційних діянь виокремлено державну, комерційну та політичну корупцію; за частотою корупційних явищ – епізодичну, системну корупцію та клептократію; за видами корупційних діянь – хабарництво, підкуп, одержання незаконних доходів, вимагання, «відкати»; приватизація державних ресурсів та коштів; незаконне присвоєння; фальсифікація, розкрадання; привласнення грошей та майна обманним шляхом, зловживання під час використання державних фондів, розтрати; непотизм, або кумівство, фаворитизм (призначення на посади родичів та друзів); просування особистих інтересів, змова (надання переваги окремим особам, конфлікт інтересів); подарунки для прискорення розв'язання проблем; захист та заступництво («кришування», лжесвідчення); зловживання владою (заякування тощо); маніпуляції регулюванням (фальсифікація виборів, ухвалення рішень на користь тієї чи тієї групи або людини тощо); електоральні порушення; здиригентство, клієнтелізм та патронаж тощо. Показано, що корупція має яскраво виражені психологічні складники, а також соціокультурне коріння. Зокрема, зазначено, що корисливі мотиви в корупційній поведінці можуть переплітатися з ігровими й починають потужно детермінувати одне одного. Розкрито такі соціокультурні особливості ставлення громадян до корупції, як толерантність (ставлення до корупції як до повсюдного, невикорінного й неминучого «мінімального рівня зла»), байдужість, непослідовність та суперечливість. Наголошено на соціально-психологічних особливостях культури, що створюють сприятливе середовище для корупції.

Ключові слова: корупція, корупційна поведінка, критерії, масова свідомість, формальні та неформальні відносини.

Zarichanskyi Oleg. Psychological and legal aspects of corruption behavior

Corruption is presented as one of the most massive and dangerous modern phenomena, the difficulty of studying which lies in its multidisciplinary nature; because corruption turns out to be a legal and economic problem only in its consequences, and in its origins it is a purely psychological and universal problem. Criteria for the classification of corruption phenomena are proposed: state, commercial and political corruption are distinguished by the subjects of corruption acts; by the frequency of corruption phenomena – episodic, systemic corruption and kleptocracy; by types of corruption – bribery, obtaining illegal income, extortion, “kickbacks”; privatization of state resources and funds; illegal appropriation; falsification, embezzlement; fraudulent misappropriation of money and property, misuse of state funds, nepotism, favoritism (appointment of relatives and friends); promotion of personal interests, conspiracy (giving preferences to individuals, conflict of interests); gifts to speed up problem solving; protection and intercession (“crushing”, perjury); abuse of power (intimidation, etc.); regulatory manipulation (falsification of elections, decision-making in favor of one or another group or person, etc.); electoral violations; extortion, clientelism and patronage etc. It is shown that corruption has pronounced psychological components, as well as sociocultural roots. In particular, it is stated that self-interested motives in corrupt behaviour can intertwine with game motives and begin to strongly determine each other. Such socio-cultural features of citizens' attitude towards corruption as tolerance (attitude towards corruption as a ubiquitous, ineradicable and inevitable “minimum level of evil”), indifference, inconsistency and contradiction are revealed. Emphasis is placed on the socio-psychological features of culture, which create a favorable environment for corruption.

Key words: corruption, corrupt behaviour, criteria, mass consciousness, formal and informal relations.

Вступ. З найдавніших часів корупція була тісно пов'язана з владою. Протягом усієї історії паралельно з еволюцією держави відбувалася еволюція корупції. Якщо на зорі становлення державності плата жрецю, вождеві або воєначальнику за особисте звернення до їхньої допомоги розглядалася як універсальна норма, то згодом, з ускладненням державного апарату, професійні чиновники стали офіційно отримувати лише фіксований дохід, що означало перехід хабарів у тіньову економіку. Перші згадки про корупцію трапляються вже в другій половині XXIV ст. до н. е. в історії древнього шумерського царства. У четвертому столітті до нашої

ери в давньоіндійському трактаті «Артхашастра» зазначалося, що «легше вгадати шлях птахів у небесах, ніж хитрощі хитромудрих чиновників» [5, с. 17]. Свого апогею корупція досягла в епоху занепаду античності в Римській імперії й стала однією з причин її краху. Саме слово «корупція» має латинське походження – *corruptere* означає «розтлівати, псувати, пошкоджувати».

Світ змінювався, змінювалися й масштаби корупції. Глобалізація та становлення світового господарства дозволили корупції вийти на міжнародний рівень та стати одним із наймасовіших та найнебезпечніших явищ сучасності [12]. У Законі України «Про засади

запобігання і протидії корупції» надається максимально чітке визначення: «корупція – використання наданих особі службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі чи на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей» [3, с. 3]. Враховуючи, що корупція тільки в її наслідках виявляється проблемою правовою та економічною, а за своїми витокami вона є проблемою суто психологічною й загальнолюдською [7], то без психологічно обґрунтованих підходів та дослідження її соціально-культурних аспектів складно й майже неможливо сформулювати будь-які програми з її подолання. Саме це зумовило наш інтерес до дослідження психологічних і соціокультурних ракурсів корупції.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи став діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати правові, психологічні, соціальні та культурні аспекти виникнення й функціонування корупції, дослідити її психологічні та соціокультурні складники в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові. Системно-функціональний метод застосовано для визначення суб'єктів та видів корупції, історико-правовий та порівняльний методи використано для ретроспективного аналізу ставлення населення до корупційних діянь. Науково-теоретичне підґрунтя статті становлять наукові праці фахівців, зокрема зарубіжних, у галузі психології, соціології, права й інших наук.

Виклад основного матеріалу. Організація Об'єднаних Націй розглядає корупцію як складне соціальне, культурне та економічне явище, що стосується всіх країн, не даючи при цьому більш детального пояснення терміну. Примітно, що навіть текст Конвенції ООН проти корупції (UNCAC) не містить визначення того, з чим покликані боротися країни-учасники [6]. Утім, це

пояснюється тим, що феномен корупції є надто складним і багатограним, щоби можна було надати всеосяжне та водночас достатньо детальне визначення. Імовірно, більш детальне уявлення про корупцію можна отримати, якщо класифікувати всі корупційні явища за різними критеріями. Перший критерій можна сформулювати у вигляді запитання: «Хто є суб'єктом корупції та який характер має його корупційна діяльність?» (рис. 1).

Другий критерій має відображати форми корупційних відносин, найбільш поширеними серед яких є:

- хабарництво, підкуп, одержання незаконних доходів (вимагання, «відкати»);
- крадіжка та приватизація державних ресурсів та коштів;
- незаконне присвоєння (підробка, фальсифікація, розкрадання; привласнення грошей, майна обманним шляхом), зловживання під час використання державних фондів, розтрата;
- непотизм, або кумівство, фаворитизм (призначення на посади родичів та друзів);
- просування особистих інтересів, змова (надання переваг окремим особам, конфлікт інтересів);
- подарунки для прискорення розв'язання проблем;
- захист та заступництво («кришування», лжесвідчення);
- зловживання владою (залякування тощо);
- маніпуляції регулюванням (фальсифікація виборів, ухвалення рішень на користь тієї чи тієї групи або людини тощо);
- електоральні порушення (купівля голосів, підтасовування результатів виборів);
- встановлення ренти – здирництво (держслужбовці протизаконно встановлюють плату за послуги чи штучно створюють дефіцит);
- клієнтелізм та патронаж (політики надають матеріальні послуги в обмін на підтримку громадян);
- незаконні внески у виборчі кампанії (передача подарунків для впливу на зміст політики, що проводиться) та інші.

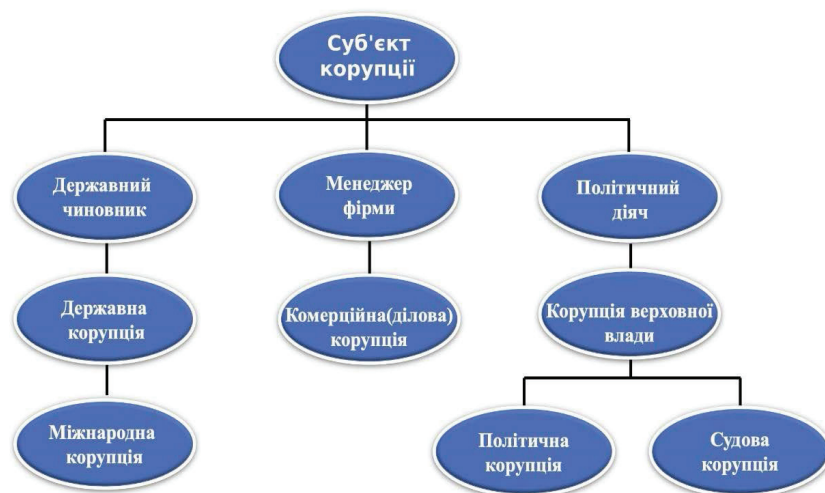

Рис. 1. Суб'єкти та види корупції

Третій критерій, на нашу думку, має відображати, наскільки часто виникають корупційні явища (рис. 2). За частотою корупційних діянь можна виокремити епізодичну корупцію (рідкісні корупційні відносини), систематичну корупцію (налагоджена система корупційної взаємодії) та клептократію, коли корупція стає невід'ємним компонентом владних стосунків.

Означені критерії відображають суттєвий зміст корупції: її суб'єктів, форми реалізації та частоту діянь. Але є низка передумов і чинників цього феномену, без яких її існування було би неможливим. Чимало вчених намагалися дослідити причини її виникнення. Одна з моделей корупції виглядає так [9]:

Корупція_{it} = f (Економічний добробут_{it}, Демократія_{it}, Судова система_{it}, Характеристика держави_{it}, Історія_{it}, Географія_{it}), де і – країна, t – рік. За такою формулою обчислюються такі індекси, як CPI (Corruption Perception Index) Transparency International або WGI (Worldwide Governance Indicators) у World Bank [9]. Розглянемо запропоновану формулу:

1) по-перше, чим вищий рівень економічного благополуччя (ВВП на душу населення), тим менша схильність чиновників вдаватися до незаконних методів отримання прибутку, тим суворіші антикорупційні заходи і тим сильніше громадянське суспільство;

2) по-друге, чим більше розвинена демократія, тим більший у чиновника ризик втратити своє місце і тим більше можливостей в органів боротьби з корупцією;

3) по-третє, розвиненість судової системи також перешкоджає експансії корупційних процесів;

4) по-четверте, що більше й складніше бюрократичний апарат, то більше можливостей відкривається для корупції. Важливу роль відіграє централізація держави: у більшості жорстко централізованих імперій корупція досягала немислимих масштабів, як у Римській та Візантійській імперіях. З іншого боку, не всі експерти схильні вважати децентралізацію запорукою низького рівня корупції;

5) по-п'яте, хоча донедавна дослідники нехтували історичними чинниками, вважається за необхідне розглядати й цю групу причин. Наприклад, у «старих» державах корупційні механізми налагоджені багаторічною практикою і є переважно соціокультурним феноменом, як, наприклад, у деяких східних країнах з давньою історією [10]. З іншого боку, у «молодих державах» широкомасштабна приватизація та нерозвиненість державних механізмів надають майже безмежні можливості для корупції, і найкращою ілюстрацією будуть майже всі країни колишнього соціалістичного табору;

6) роль географічних чинників (у поєднанні з чинником централізації влади) може наочно проілюструвати Римська імперія. Величезні розміри країни неминуче спричиняють труднощі в управлінні та контролі над діяльністю чиновників на місцях. Крім того, державний контроль над природними ресурсами [10] (які також зараховуються до географічних факторів) відкриває для чиновників один із найбільш прибуткових напрямів корупційної діяльності, причому як у формі здирництва, так і у формі хабаря.

Хотілося б окремо відзначити, що такий корупційний феномен, як «відкати», має у своїй основі також історичні та географічні чинники, і це вкотре підкреслює необхідність їх розгляду при аналізі причин корупції.

Останнім часом проведено кілька цікавих досліджень з виявлення психологічних чинників корупції. Так, І. Ларіонова у своїй роботі виявляє соціально-психологічні особливості схильних до дрібної корупції правоохоронців [7]. Авторка характеризує особливості мотивації, життєвих пріоритетів, рис особистості і характеру, диспозицій зазначених правоохоронців та доходить висновку щодо неможливості побудови детального загального профілю дрібного військового корупціонера та виділення критеріїв його схильності до вчинення корупційних дій. Однак вважає, що виявлені соціально-психологічні особливості дрібних корупціонерів-правоохоронців можуть розглядатися як характерні риси такого профілю [7, с.90]. В іншому дослідженні правоохоронців, засуджених за корупцію, виявлено, що вони мають такі якості, як тенденція спілкуватися з невеликою кількістю людей, підвищена обережність при встановленні близьких відносин, відсутність жалості до жертв корупції тощо. Психологічний профіль корупціонерів близький до профілю правоохоронців, засуджених за загальнокримінальні злочини. Під час здійснення протиправної діяльності корупціонери вважають, що розплата за неї не настане ніколи [1]. Аналогічний ефект виявлено і в зарубіжних дослідженнях корупції [11]. Для корупціонерів характерні такі види психологічного захисту, як заперечення та компенсація, переконаність у тому, що жертви корупційних злочинів самі часто вчиняють такі злочини, що нібито виправдовує корупцію. Саме це переконання багато в чому дозволяє корупціонерам заперечувати свою корупційну діяльність як злочин («всі так роблять, хтось більше, а хтось менше») [4].

Слід наголосити й на тому, що в описаних дослідженнях виявилася взаємозалежність корупції та схильності до агресії, хоча прямої агресії в корупційній поведінці, як правило, не виявляється. На цій основі висловлюється припущення про те, що одним із головних факторів схильності до корупційної поведінки є прихована агресія [4]. Отже, висока агресивність як один з основних показників соціально-психологічної атмосфери сучасного суспільства [4] робить великий внесок і в корумпованість.

Соціально-психологічне вивчення корупційної поведінки дало змогу визначити два провідні мотиви: перший досить очевидний, який полягає в прагненні до отримання матеріальних благ, другий психологічно більш цікавий і полягає у ставленні до корупції як до небезпечної та захопливої гри [13]. Ігрові мотиви в корупційній поведінці переплітаються з корисливими й починають потужно детермінувати одне одного. Наявність саме цих двох основ мотивації, їх взаємне посилення значною мірою пояснює як поширеність корупції, так і те, що відповідна поведінка реалізується протягом багатьох років, стаючи способом життя [13].

Виразно проступають також три важливі властивості ставлення до корупції, які безпосередньо пов'язані з масовою психологією. По-перше, толерантність – ставлення до корупції як до повсюдного («усі крадуть», «всі беруть» тощо), невикорінного й неминучого «мінімального рівня зла», що не заслуговує на серйозне засудження. Як пише О. Лозинський, сама ідея нормальності «мінімуму корупції» вже виводить це явище зі смертних гріхів і переводить у розряд неабсолютного зла [8]. В інших дослідженнях відзначається відносно спокійне ставлення українців до корупції [8]. У масовій свідомості домінують полярні види ставлення до корупції – «ненависть» і «байдужість» (проте переважає все ж таки другий) [8]. По-друге, той факт, що виражене засудження в масовій свідомості викликають не власне акти корупції, а лише непомірні розміри хабарів, особливо якщо вони «непропорційні» посади корупціонерів [8]. По-третє, непослідовність та суперечливість. Як і в багатьох інших ситуаціях, виявляється система подвійних стандартів: «я та моє оточення – інші». Власна корупційна поведінка, як й аналогічна поведінка рідних та близьких, сприймається як вимушена відповідь на об'єктивні обставини («не підмажеш – не поїдеш» тощо), не асоціюється з корупцією та не отримує негативної емоційної оцінки. Тоді як аналогічна поведінка інших осіб розглядається як корупційна і виражає їхні негативні особисті якості [8].

«Роздвоєність» масової свідомості щодо корупції проявляється також у тому, що, відповідаючи на запитання «Хто частіше виявляє ініціативу при здійсненні корупційної угоди?», більше третини респондентів називають чиновника, а оцінюючи власний досвід таких угод, чиновника вказують удвічі менше [11]. Така асиметрія сприйняття органічно вписується в закономірності атрибуції відповідальності, добре відомі в соціальній психології [13]. Вона, як і загальна толерантність громадської думки щодо корупції, дуже істотна в ситуації, коли «корупція – це активна взаємодія навіть не двох, а трьох сторін. На макросоціологічному (а на нашу думку, і на макropsихологічному) рівні ці сторони представлені бізнесом, державою та суспільством, а у свідомості безпосередніх учасників корупційних угод – чиновником, підприємцем та фігурою незримого іншого (референтною групою, громадською думкою), на яку спирається легітимація будь-якої незаконної діяльності [9].

Досить очевидною є і соціально-психологічна особливість культури, що створює сприятливе середовище для корупції. Вона полягає в пріоритеті неформальних соціальних відносин над формальними, «нестатутних» над «статутними», дуже характерному для певних

суспільств, які не жили елементів патріархальності: «патерналізм, ієрархічність і опора на неформальні відносини з владою, що підкріплюються подарунками та послугами, стали фундаментальними характеристиками самої культури» [9]. У результаті така форма корупції, як обмін ненормативних послуг на гроші, доповнюється такими її видами: обміном послуг на послуги, обміном послуг на набуття вищого статусу в різних соціальних структурах тощо. Водночас хабар є лише примітивною початковою формою відносин, яка опосередковує короткі (разові) взаємодії й характерна переважно для чиновників дрібної та середньої руки, а також для представників малого бізнесу. Елементарний хабар переростає в систему обміну послугами, які вже не набувають грошової форми і навіть не зводяться до особистих подарунків-підношень [9]. Водночас такі види корупції, на відміну від її грошових форм, не передбачені законодавством, що створює для них майже необмежений простір для реалізації.

Висновки. Сучасна корупція виявляється одним із наймасовіших та найнебезпечніших соціальних явищ, складність боротьби з яким полягає в його мультидисциплінарності, адже корупція тільки в її наслідках виявляється проблемою правовою та економічною, а за своїми витокami вона є проблемою суто психологічною й загальнолюдською. Критеріями для класифікації корупційних явищ можуть бути: класифікація за суб'єктами корупційних діянь (державна, комерційна та політична корупція); за частотою корупційних явищ (епізодична, системна корупція та клептократія); за видами корупційних діянь (хабарництво, підкуп, одержання незаконних доходів, вимагання, «відкати»; приватизація державних ресурсів та коштів; незаконне присвоєння; фальсифікація, розкрадання; зловживання під час використання державних фондів, розтрата; непотизм, або кумівство, фаворитизм; просування особистих інтересів, змова; подарунки для прискорення розв'язання проблем; захист та заступництво («кришування», лжесвідчення); зловживання владою; маніпуляції регулюванням; електоральні порушення; здринцтво, клієнтелізм та патронаж тощо). Провідну роль у поясненні корупції відіграють психологічні чинники, адже корупція має яскраво виражені психологічні складники й глибоке соціокультурне коріння. Зокрема, вагомим значення набуває специфічне ставлення представників соціуму до корупції: толерантність / інтолерантність, непослідовність, застосування подвійних стандартів в оцінці корупційних діянь. Для формування дієвих програм з подолання корупції психологічні та соціокультурні чинники її існування потребують більш детального наукового розгляду.

Література:

1. Бондаренко О. С. Корупція в правоохоронних органах: причини та система заходів протидії. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 446–450. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.77> 3
2. Данчук М. Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький, 2007. 21 с.
3. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст. 2056 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

4. Зарічанський О. А. Психологічні аспекти дослідження корупції у зарубіжних наукових студіях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Вітськово-спеціальні науки.* № 3(51) 2022. С 22–29. <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/979>
5. Історія економічних вчень : Навчальний посібник. За ред. В. В. Кириленка. Тернопіль : «Економічна думка», 2007. 233 с http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/istoriya_econ_vthen_kyrylenko.pdf
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, № 49. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
7. Ларіонова І. Т. Соціально-психологічні особливості схильних до дрібної корупції правоохоронців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Психологія.* 2022. Вип. 6. С. 90–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.16>
8. Лозинський О. М. Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції : дис. ... канд. психол. наук. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2021. 277 с. <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/12335>
9. Akbar, Y.H. and V. Vujic, 2014. Explaining corruption: The role of national culture and its implications for international management. *Cross Cult. Manage.*, 21: 191–218. <http://dx.doi.org/10.1108/CCM-03-2013-0050>
10. Alan P. L. Liu. «The Politics of Corruption in the People's Republic of China.» *The American Political Science Review*, vol. 77, no. 3, 1983, pp. 602–23. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/1957262>. Accessed 22 Mar. 2024
11. Barr, A. and D. Serra, 2010. Corruption and culture: An experimental analysis. *J. Public Econ.*, 94: 862–869. https://econpapers.repec.org/article/eeepubeco/v_3a94_3ay_3a2010_3ai_3a11-12_3ap_3a862-869.htm
12. Lasswell G. D., Rogow A. A. (1971). *Power, corruption and honesty.* N.Y.; L., 169 p. <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2754&context=buffalolawreview>
13. Zarichanskyi O., Yevdokimova O., Okhrimenko S. Anti-corruption culture of future legal experts: a look at the problem. 2023. *Journal of law and political sciences/ Vol. (38) - Thirteenth year - Issue (3) July-2023 P. 229–245.* <https://drive.google.com/file/d/1u8VtPswaBD3vtV9zRvsvyCBJd0hubVY6t/view>

References:

1. Bondarenko O. S. (ed.) (2023). *Koruptsiya v pravookhoronnykh orhanakh: prychny ta systema zakhodiv protydyiy [Corruption in law enforcement agencies: causes and system of countermeasures].* Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo. No.1. P. 446–450 https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.77_3 [in Ukrainian].
2. Danchuk M. D. (ed.) (2007). *Psykhologichni osoblyvosti vynykennya i podolannya koruptsiynoho deliktu pravookhorontsiv [Psychological features of the emergence and overcoming of the corruption offense of law enforcement officers]: avtoref. dys..kand. psykhol. nauk. Khmelnytskyi, 21 p.* [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrayiny «Pro zasady zapobihannya i protydyiy koruptsiyi» [Law of Ukraine “On Principles of Preventing and Combating Corruption”].* (2014). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), No. 49, Art. 2056* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
4. Zarychanskyi O. (ed.) (2022). *Psykhologichni aspekty doslidzhennya koruptsiyi u zarubizhnykh naukovykh studiyakh [Psychological aspects of studying corruption in foreign scientific studios].* Visnyk Kyivivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Viys'kovo-spetsial'ni nauky, 51(3), 22–29. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.51.22-29> [in Ukrainian].
5. *Istoriya ekonomichnykh vchen' (2007): Navchal'nyy posibnyk. Za red. V. V. Kyrylenka [Tutorial. Under the editorship V. V. Kyrylenka].* Ternopil: “Economic thought”, 233 p http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/istoriya_econ_vthen_kyrylenko.pdf [in Ukrainian].
6. *Konventsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty koruptsiyi [United Nations Convention against Corruption].* (2007). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), No. 49.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
7. Larionova I. T. (ed.) (2023). *Socio-psychological features of law enforcement officers prone to petty corruption [Social and psychological characteristics of law enforcement officers inclined to minor corruption].* Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Ser.: Psykhohiia, (6), 90–94. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.16> [in Ukrainian].
8. Lozynsky O. M. (ed.) (2021). *Psykhologichni chynnyky intolentnoho stavlennya hromadyan do koruptsiyi [Psychological factors of citizens' intolerant attitude towards corruption].* Dys. kand. psykhol. nauk. Instytut sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi NAPN Ukrayiny, Kyiv, 277 p. <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/12335> [in Ukrainian].
9. Y. Akbar & V. Vujic, 2014. Explaining corruption: The role of national culture and its implications for international management. *Cross Cult. Manage.*, 21: 191–218. <http://dx.doi.org/10.1108/CCM-03-2013-0050> [in English].
10. Alan P. L. Liu. *The Politics of Corruption in the People's Republic of China.* *The American Political Science Review*, vol. 77, no. 3, 1983, pp. 602–23. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/1957262>. Accessed 22 Mar. 2024 [in English].
11. A.Barr, & D. Serra, (2010). *Corruption and culture: An experimental analysis.* *J.Public Econ.*, 94: 862–869. https://econpapers.repec.org/article/eeepubeco/v_3a94_3ay_3a2010_3ai_3a11-12_3ap_3a862-869.htm [in English].
12. Lasswell G. D., & Rogow A. A. (1971). *Power, corruption and honesty.* N.Y.;L., 169 p. <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2754&context=buffalolawreview> [in English].
13. Zarichanskyi O., Yevdokimova O., & Okhrimenko S. (2023). *Anti-corruption culture of future legal experts: a look at the problem.* *Journal of law and political sciences/ Vol. (38) Thirteenth year – Issue (3) P. 229–245.* <https://drive.google.com/file/d/1u8VtPswaBD3vtV9zRvsvyCBJd0hubVY6t/view>. [in Ukrainian].